

Filosofijos tekstai lituanistiniu aspektu

TOMAS KAČERAUSKAS

Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Filosofijos ir politologijos katedra, Saulėtekio al. 11, LT-10223 Vilnius

El. paštas: Tomas.Kacerauskas@vgtu.lt

Straipsnyje nagrinėjami filosofijos tekstų lituanistiniai aspektai. Teigiama, kad kalba ir mąstymas – neatsiejami. Kiekvienas mąstytojas esąs ir vertėjas, įtraukiantis verstines sąvokas. Autoriaus manymu, vertiniai pagrindžiami tik vertimo kontekste. Kilus vertinių konfliktui, laimi ne tiksliausi, bet iškiliausių vertėjų siūlomi vertiniai. Pasak autoriaus, tikslus filosofijos tekstų vertimas ne tik neįmanomas dėl skirtingų tautų nevienodo matymo, bet ir žalingas, nes jis dažnai atitolina nuo originalo pažeisdamas vertėjo gimtosios kalbos hermeneutinę sanklodą. Straipsnyje nagrinėjamas filosofijos mokyklų klausimas. Teigiama, kad tokia mokykla galima tik esant iškiliems autoriams, kurie užima tarpinę padėtį tarp skirtingų mąstymų, matymų ir kalbėjimų. Lietuvos (lietuvių) filosofinio konteksto ignoravimas išreiškias ne tiek mokyklos stygių, kiek nevisavertiškumo kompleksą dėl gimtosios aplinkos, kurioje „niekas nevyksta“.

Raktažodžiai: kalba ir mąstymas, vertimai ir vertiniai, iškilus autorius, filosofijos mokykla

ĮVADAS

Kiekvienas filosofijos tekstas parašytas tam tikra kalba. Maža to, filosofavimas neatsiejamas nuo mąstymo kalbos: idėjos ir įžvalgos kyla apklausiant tam tikrą kalbą. M. Heideggerio (1997) mintis „kalba yra būties namai“ – ne apie kalbą apskritai, bet apie tą, su kuria užauga mąstytojas, besišvalgantis po jos raiškos lankas ir ieškantis takų jos sąsajų miškuose. Mąstydamas kiekvienas filosofas kartu praturtina savo tautos kalbą, t. y. dalyvauja jos istoriniame tapsme. Tam tikra kalba išreiškdamas meilę išminčiai jis dalyvauja žodžio puotoje ne tik su savo tautos pirmtakais, bet ir kitų tautų išminties mylėtojais. Šis erotinis kalbos peržengimas galimas tik tuomet, kai mąstymo kalba tampa gyvenamąja aplinka. Kitaip tariant, mąstymo regionas, kurį įkūnija gimtoji kalba, atveria tarpkalbinę išminties erdvę. Nors filosofas nuolat ieško ir klausia, išmintis ne tiek atrastina ir apklaustina, kiek išmintijama, t. y. atsiranda kalbinėje aplinkoje, kurioje gimsta mąstymas.

Individo gimimas, gimtoji kalba ir gimstantis mąstymas – trys gimimo modusai, apimantys įmetimą į kalbinę aplinką, kurioje mąstant atsiranda toli už savosios kalbos kreipiantys nauji takai. Gimimas kiekvienu iš šių modusų jau nurodo sklaidą anapus tam tikros ribos, kuri žymi individo ar bendrijos egzistencijos regioną. Rašantis individas – kalbančiųjų bendrijos narys, kuris, priklausydamas skirtingoms bendrijoms (tautinei ir filosofų), ardo egzistencijos tarp gimimo ir mirties ribas. Rašto ir kalbos priešprieša, neraminusi Platoną, ir sukuria tą erotinę įtampą, kurios dėka atsiranda naujas žodis vis naujame interpretaciniame regione. Tai nėra rašytinio žodžio, peržengiančio tautinį regioną, vien dauginimosi klausimas. Pakliuvęs į naują interpretacinę aplinką jis taip pat gali numirti, net jei jo autorius gyvas. Čia man kur kas labiau rūpės skirtingų regionų – tautinės kalbos ir filosofijos – sąveika.

Šiame straipsnyje panagrinėsiu filosofijos tekstų lituanistinius aspektus, kurie apima sąvokų vertimą ir įtraukimą į lietuvių kalbos aplinką (*Vertimai ir vertiniai*), filosofinio turinio ir jį reiškiančios kalbos sąveikas (*Turinio ir kalbos sąveikos*), lietuvių (Lietuvos) autorių citavimą bei nuorodas į juos (*Lietuvių autorių citavimas bei nuorodos*). Šiuose svarstymuose, kaip ir

kitur, vadovausiuosi tiek hermeneutinėmis-egzistencinėmis nuostatomis, tiek kultūrinės regionalistikos priegomis, t. y. tuo, kas, pasak M. Heideggerio, nesuderinama. Mano manymu, tiek egzistencija, tiek kultūra išskyla egzistencinės kūrybos (plačiaja prasme – gimimo, kuris neatsiejamas nuo mirties) horizonte.

VERTIMAI IR VERTINIAI

Visi filosofijos tekstų rašytojai lietuvių kalba kartu yra ir vertėjai, prisidedantys prie šaltinių lituanizavimo. Net jei autorius nėra išvertęs nė vieno teksto į lietuvių kalbą, jis priverstas rasti sąvokų atitikmenis. Šia prasme jis veikia kaip dvigubas agentas: viena, įtraukia į lietuvių kalbą naujus terminus praturtindamas ją, kita, lietuvių kalbą susieja su tam tikro mąstymo diktatu iš šalies. Kitaip tariant, filosofuojant lietuvių kalbos regionas ir plečiasi, turtėdamas naujais ištekliais bei komunikacijos kanalais, ir traukiasi užgožtas didžiųjų – anglų, vokiečių, prancūzų ar rusų – kalbų dominijos. Lietuviškų tekstų autorius yra vertėjas, net jei jis nėra pirmasis, pavartojęs tam tikras sąvokas.

Antai nesant M. Heideggerio pagrindinių veikalų lietuvių kalba, kiekvienam interpretatoriui iš naujo išskyla ne tik sąvokų, bet ir jų kalbinės aplinkos, neatsiejamos nuo mąstymo konteksto, problema. Kadangi šis kontekstas – visada istorinis, t. y. keičiasi plėtojantis tiek tautinės ar krypčių filosofinės bendrijos nuostatoms, tiek filosofijos kalbai, tos pačios sąvokos, atsidūrusios vis kitoje interpretacinėje aplinkoje, įgauna naujų pavidalų, net jei ir nekeičia savojo. Todėl, tarkime, M. Heideggerio atveju kalbame ne apie sąvokų vertimo stygių, bet apie jų perteklių: turime A. Maceinos, A. Šliogerio, A. Sverdiolo, T. Sodeikos lietuviškąjį Heideggerį (lentelė). Tai būtų privalumas, jei ne ta aplinkybė, kad ši gausa išskyla esant skurdiems M. Heideggerio tekstų vertimams. Taigi tai galima vertinti ir kaip varžymąsi dėl šio ar kitų filosofijos klasikų interpretacijos monopolio.

Dėl kintančios interpretacinės aplinkos, kuri apima tiek tautinę kalbą, tiek filosofinės bendrijos nuostatas, joks vertimas nėra galutinis. Pavyzdžiui, Platono dialogas „Faidonas“ į lietuvių kalbą yra išverstas tiek M. Račkausko, tiek T. Aleknieinės, o anglų kalba yra du (J. Stambough ir E. Robinsonas) M. Heideggerio *Būties ir laiko* vertimai. To nepasakysi apie originalų veikalą: tiek Platono, tiek M. Heideggerio tekstai – nebepajudinami, „dogminiai“, „scholastiniai“. Ši asimetrija – ir vertimo privalumas, ir jo trūkumas: viena, vertimui negresia tapti „dogminiu“, kita, jį nuolat graso „išmušti“ iš lentynos pasikeitusi tautinės kalbos aplinka, kurioje užanka kažkada buvę laisvi komunikaciniai kanalai. O originalas – nepajudinamas: dėl komunikacinio kamščio visuomet kalti jo aiškintojai, perteikėjai ir interpretatoriai, netinkamai perdavę klasiko žodį. Kaip minėta, vertiniai dar mažiau yra stabilūs, kai nėra veikalo vertimo, kuris savo svoriu užgultų kiekvieną išverstą sąvoką, blaškomą interpretacijos madų vėjų.

Kitaip tariant, vertimai, net jei jie keičiami kitais, stabilizuoja ir normina sąvokas. Taigi pats vertimas, nepaisant už jo stovinčio originalo, yra tam tikras autoritetas, į kurį apeliuojama ar kuris kritikuojamas už savo – ne originalo – nuodėmes. Šis vertimo „nuodėmingumas“ yra jo autonomiškumo originalo atžvilgiu pagrindas. Perfrazuojant M. Heideggerį (2006), vertimas „įmetamas“ į visiškai kitą kalbinę ir hermeneutinę aplinką, kurioje jis pradeda savarankišką mirtingą gyvenimą iki naujo vertimo, išstumsiančio senąjį. Originalas situojamas su kitos tautos aplinka, kuri (it pasakoje), apvaisinta idėjos-svetimtaučio (žalčio), pagimdo vaikus (medžius), keičiančius visą tautos kultūrinį gamtovaizdį. Kiekvienas vertimas – tarsi pasaka, suteikianti gimtajai kalbai keisčiausius pavidalus, priverčiančius jos vartotojus save žnaibyti: sapnuoju ar ne? Tačiau tikra būtent tai, kas stebina priversdamas keisti lingvistinį peizažą, o kartu – pasaulio vaizdą.

Lentelė. Kai kurių M. Heideggerio sąvokų vertimai¹

M. Heideggerio sąvoka	A. Šliogerio vertinys	T. Sodeikos vertinys	Kiti vertiniai
<i>Dasein</i>	čia-būtis	štai buvimas	štai-būtis, čiabūtis
<i>Eigentlich</i>	autentiškas	savas	tikras
<i>das Man</i>	das Man	beasmeniškumas	tūlas, jie
<i>das Seieinde</i>	esinys	buvinys	esantysis
<i>Sein</i>	būtis	buvimas	–
<i>Zeug</i>	įrankis	reikmuo	–

Taigi terminijos vertimas neatsiejamas nuo idėjų įsisavinimo ir sklaidos naujoje kalbinėje aplinkoje, kuri, kaip ir kiekviena dirva, jau turi būti tam išpurenta. Kitaip tariant, turi būti subrendusi reikmė tam tikroms idėjoms, krentančioms it sėklos. Verstinių sąvokų įvairovė kaip tik brandina būsimus vertimus. Kaip minėta, iškyla autoritetingo norminimo reikmė, skirtingiems vertiniams „išplovus“ kultūrinio peizažo vaizdą. Be to, pati vertinių įvairovė – jau išpurentos dirvos, t. y. įvairiapusės žiūros toje pačioje kalbos ir mąstymo aplinkoje, simptomas. Ryškus lingvistinis-filosofinis vaizdas – nei galimas, nei reikalingas: tautos kultūrinės brandos rodiklis – veikiau prieigų ir nuostatų įvairovė, o ne uniformuotas mąstymas vienalytėje kalbinėje aplinkoje. Vertimai ir vertiniai reikalingi kaip tik tam, kad būtų sujaukta ši tautinio vaizdijimo idilija ir atverti naujo mąstymo ir kalbėjimo keliai. Šia prasme vertimas ir vertiniai – kova su nusistovėjusiu „aiškiu“ pasaulio matymu, kuris susiformuoja uždaroje tautinėje bendrijoje.

Vertimas kaip visuma ir vertinys kaip dalis kokybiškai skiriasi. Jei vertinys lygintinas su žvalgybos būriu, vertimas – su naujo mąstymo ir kalbėjimo frontu. Tačiau tam, kad atliktų šį vaidmenį, vertimas neturi būti nei per „artimas“, nei per „tolimas“. Jei tekstas verčiamas per „arti“, t. y. siekiant pažodžiui perteikti visas autoriaus kalbines konstrukcijas, gali atsitikti taip, kad jis vargiai bus atpažįstamas dėl iškreiptos optikos ar sklandymo pažeme. Kitaip tariant, intencija kuo autentiškiau perteikti autoriaus žodį dažnai jį pernelyg atitolina. Antai pažodžiui versdami M. Heideggerio veikalą *Būtis ir laikas*, kurio kalba daiktiška ar net buitiška (nors kalbos konstrukcijos ir sudėtingos), gausime visiškai priešingą rezultatą – klampų ir gūdų lietuviškąjį Heideggerį, vargiai suprantamą kitoje kalbos ir mąstymo aplinkoje. „Autentiško“ vertimo, atitolinančio nuo autoriaus, pavyzdys – žūtbutinis siekis vieną originalų žodį perteikti taip pat vienu žodžiu: *das Gesagte* – pasakinys, *das Ausgelegte* – aiškinys ir pan. Nors šie naujadarai ir praturtina gimtąją kalbą, tekstą jie daro sunkiai suprantamą. Tai netgi ne kalbos konstrukcijų, skirtingose kalbose turinčių įvairius pavidalus², vertimo klausimas. Tai – tautų skirtingas matymas (ir turėjimas): lietuviai mato pilką, žilą, šėmą, širmą spalvas, vokiečiai – vien pilką (*grau*), lietuviai turi žirgą, eržilą, kumelį, ašvienį, ristūną, vokiečiai – jojamąjį arklį (*Reitpferd*), darbinį arklį (*Lastpferd*), kinkomąjį arklį (*Wagenpferd*) ir pan.

Nors pažodinis vertimas veda klystkeliais, tačiau dar nereiškia, kad versti reikia visiškai laisvai praleidžiant žodžius ar ištisas frazes, tarsi filosofijos veikalai būtų knygelės vaikams iš Prano Mašiotto knygynėlio, kurį mūsų vaikų mylėtojas formavo esant nesunormintai kalbai ir trūkstant išraiškos priemonių. Šis „laisvumas“ rodo ne tiek vertėjo kūrybiškumą, kiek jo kalbinės aplinkos skurdumą, tinkamų atitikmenų trūkumą. Tą patį galima pasakyti apie neišverstas sąvokas (pvz., *das Man*), kuriomis siūloma papildyti liuanistinį sąvokyną. Bet kuriuo atveju

¹ Šaltiniai: Heidegger 1992; Heidegger et al. 2003; Sverdiolas 2003.

² Pvz., tai, kas vokiečių kalboje išreiškiama daiktavardžiais, lietuvių kalboje – pusdalyviais ar padalyviais, kas vokiečių kalboje – vietininku, lietuvių kalboje – įnagininku ir pan.

pirmieji vertimų autoriai (toks yra A. Šliogeris M. Heideggerio atveju) atlieka ypatingą vaidmenį, net jei kai kurie jų sprendimai abejotini (tam tikra prasme jie visi – pagrįsti): jie savo kailiu išbando ne tik tiesų kelią, bet ir įvairius miško takus bei klystkelius. Geriausia kritika pirmųjų vertėjų atžvilgiu – pateikti kitoki (tikėtina, geresnį) vertimą³, o ne ilginti vertinių sąrašą. Vertinių gausintojai visada sukčiauja: viena, kritikuoti ir ekspertuoti yra lengviau nei kurti ir versti; kita, net ir geriausi vertiniai be vertimo – visada ištraukti iš konteksto. Galiausiai visiškai neaiškūs „gero“ vertinio kriterijai, jei jis tarsi Pilypas iš kanapių išdygsta atskirai nuo vertimo. Tuo tarpu gero vertimo kriterijus⁴ – vidurio kelias tarp pažodinio perteikimo ir laisvo perdavimo, tarp autoriaus idėjų pristatymo ir jų išreiškimo kitoje matymo ir turėjimo aplinkoje.

Taigi vertiniai neatsiejami nuo vertimo kaip jų lingvistinės-filosofinės aplinkos. Tačiau kiekvienas vertimas – ir autorinis (kūrybinis) darbas. Vertimas išplaukia ne tik iš siekio perteikti autoriaus idėjas, bet ir iš vertėjo kūrybinių egzistencinių nuostatų. Nors vertėjas visuomet yra tarpininkas (toks buvo Hermis, perdavinėjęs pranešimus iš žmonių dievams ir atvirkščiai), jis turtina savo kalbinę aplinką. Šia prasme jis – tarpininkas ne tik tarp svetimiosios bei gimtosios kalbų, bet ir tarp vienos bei kitos bendrijos matymo, tarp autoriaus bei savojo mąstymo, galiausiai – tarp gimtosios kalbos tradicijos ir naujybės. Hermeneutika čia – perdavimo menas balansuojant siauru vidurio keliu tarp meilės autoriui ir kliesių, tarp genialumo ir beprotybės, tarp (vertimo) logikos ir mistikos.

Vertimas priklauso ne tik nuo vertėjo, kaip savo tautos atstovo, matymo, neatsiejamo nuo jo mąstymo. Jis nėra ir negali būti visiškai laisvas ir dėl susiklosčiusios vertimo (kalbos) tradicijos. Neįmanoma versti M. Heideggerio neatsižvelgiant į A. Šliogerio kelią. Net T. Sodeikos ir J. Jonutytės vertimas, vertintinas kaip antišliogeriškas, yra būtent toks dėka savo pirmtaiko, kad ir kaip jis būtų kritikuotinas. Vertimo tradicija – tam tikras kelias – klostosi būtent iš miško takų žvalgantis tiek kairėn, tiek dešinėn, todėl vertinių gausa – būtinas etapas klostantis tam tikram vertimo keliui. Tai, kad A. Šliogerio vertimas sulaukė tiek kritikos, leidžia jį laikyti „geru“. Geras jis visų pirma tuo, kad sukėlė audrą tautiniame regione, kur „niekas nevyksta“. Įvykis yra ne pats vertimas, bet reakcija į jį, siūlant vertinių „pataisas“, nors ir niekam nesimant versti iš naujo. Būtent tai ir purena kalbos ir mąstymo dirvą, kurioje, tikėtina, išdygs nauji, brandūs vertimai (ne vien vertiniai).

Nepaisant gausios kritikos, daugelis A. Šliogerio vertinių įsitvirtino lietuviškoje filosofijos raštijoje: jau minėta, kad verčiant galioja kitokia – ne tikslaus perteikimo – logika. Tiesą sakant, gausios kritikos ugnis juos taip užgrūdino, kad net T. Sodeika su savo darbščia pagalbininke neįstengė jų išjudinti: po A. Šliogerio svaraus žodžio atrodo keistas išsišokimas *Sein* versti „buvimas“ vietoj „būties“, o *Seiende* – „buvinys“ vietoj „esinys“, kad ir kokie pagrįsti būtų šie vertiniai. Ši vertinių „taisytojų“ negalia verčia susimąstyti: ar įsisavinant tam tikro autoriaus vertimų regioną negalioja pirmojo teisė, kaip kad ji galiojo plėšiant plėšinius ar deginant lydinius? Vis dėlto šią teisę reikia įtvirtinti ir apginti nuo išsišokėlių: A. Šliogeris tai daro įtraukdamas vertinius į savąjį mąstymą, pristatomą ne tik paskaitose būsimiems filosofams, bet ir knygoje, kurios pasirodo vos ne pamečiui. Tokiam idėjų ir vertinių šturmui neatsispirs nei „sąžiningas“ filologas⁵, svajo-

³ Kitoki M. Heideggerio vertimą pateikė T. Sodeika ir J. Jonutytė (Heidegger, Gadamer 2003). Ar alternatyvūs vertiniai, pateikti M. Heideggerio meno filosofijos ir H. G. Gadamerio interpretacijos kontekste, pasiteisins, priklausys ne tik nuo jų „gerumo“, bet ir nuo jų vartotojų valios.

⁴ Plačiau apie tai žr. Kačerauskas 2011.

⁵ Laimei ar nelaimėi, pasitaiko ir vienas kitas filologas, verčiantis filosofijos tekstus. Deja, jo padėtis iš pat pradžių nepavydėtina ne tik dėl filosofinio išsilavinimo stygiaus, bet ir dėl negalios apginti savo vertinių pagrįstumą jam nedalyvaujant filosofiniame diskurse.

jantis apie vertimo „autentiškumą“, nei sokratiško sudėjimo filosofas, universitetų seminaruose ar užstalės pokalbiuose dalyvaujantis žodžio puotose. Tiesą sakant, lieka atviras klausimas: kas pirma – vertiniai ar vertėjo idėjos? A. Šliogerio vertimas yra įtaigus⁶ kaip tik todėl, kad jo vertiniai neatsiejami nuo jo mąstymo, t. y. į vertimo žemę jis įžengė kaip subrendęs mąstytojas, tvirtai žengiantis savuoju (arba autentišku – nelygu kaip versime M. Heideggerio *eigentlich*) keliu.

TURINIO IR KALBOS SĄVEIKOS

Taigi turinys ir kalba – neatsiejami. Tai pasakytina tiek apie filosofijos veikalo originalą, tiek apie jo vertimą. Vertėjas turi ne tik išmanyti šią sąsają originalioje aplinkoje, bet ir atsižvelgti į kalbos bei mąstymo sanklodas gimtojoje kalboje. Tačiau autorius – ne tik savo filosofinės aplinkos ugdytinis, bet ir jos ugdytojas. Tiesą sakant, autorius iškilus, drauge vertas būti išverstas – būtent tiek, kiek jis iškyla virš savo filosofinės tradicijos ar net ją paneigia, nors ir yra išugdytas joje. Taip Sokratas iškyla virš sofistų sąjūdžio, Aristotelis – virš Platono ir akademikų linijos, S. Kierkegaardas – virš hegelininkų choro, M. Heideggeris – virš fenomenologų būrio, o E. Levinas – virš egzistencialistų ontologų su M. Heideggeriu priešakyje. Atsakymas į klausimą, ar vertėjas turi iškilti verčiamo autoriaus atžvilgiu, nėra vienareikšmiai neigiamas, kaip gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Pirma, dėl minėto matymo ir mąstymo neatitiktens skirtingose kalbose „autentiškas“ vertimas ne tik neįmanomas, bet net nepageidaujamas, jei nenorima autoriaus atitolinti nuo skaitytojo verstine kalba. Antra, vertimo įtaigumas – tarpininko ne tik kaip vertėjo, bet ir kaip mąstytojo nuopelnas. Trečia, kaip pagal diplomatijos taisyklės didelės valstybės prezidentas turi pasitikti net ir mažiausios valstybės vadovą, taip ir iškilų autorių kitoje kalbos ir mąstymo aplinkoje turi „pasitikti“ iškilus vertėjas. Štai kodėl pasipila patarimai mesti į šiukšlyną vertimą, jei jo imasi nepakankamai „iškilus“ tautos mąstytojas.

Vertėjas privalo ne tik pristatyti autorių kaip vertą byloti tautine kalba, to paties autoriaus labai jis dar turi ir paruošti tautinę publiką (išpurenti dirvą), kad jis yra vertas, t. y. pakankamai iškilus, imtis šio darbo – tik tuomet jo vertiniai bus paveikūs ir atsparūs kritikai. Viena iš iškilimo sąlygų – sėkmingas klasiko vertimas: nuo to savarankiško mąstymo kelią pradėjo ne tik A. Šliogeris (M. Heideggeris, G. W. F. Hegelis, K. Popperis, H. Arendt ir kt.), bet ir R. Plečkaitis (I. Kantas), R. Pavilionis (L. Wittgensteinas), E. Nekrašas (F. Nietzsche), N. Kardelis (Platonas), A. Degutis (J. Rawlsas, F. A. von Hayekas, R. Nozickas ir kt.), T. Sodeika (E. Husserlis), A. Sverdiolas (M. Merleau-Ponty, H. G. Gadameris) ir daugelis kitų Lietuvos filosofų, kuriems rūpi prakalbinti pasaulinius mąstytojus lietuviškai. Vienas iškilumo kriterijų galėtų būti tai, kiek filosofui rūpi vertimų būklė. Taigi *mąstymas ir vertimas Lietuvoje sudaro tam tikrą ratą: filosofo žodis svarus, jei jis „paremtas“ vertimu ar bent vertiniais, o vertimas paveikus, jei jis palaikomas vertėjo kaip filosofo autoriteto*. Tūlas pasakytų: tai – galios ratas, kuriame jėga „prastumiami“ tiek vertimai, tiek filosofinės idėjos. Norėčiau patikslinti: tai – ne tiek galios, kiek kovos ratas, be kurio nebūtų nei vertimų, nei filosofinių idėjų. Tačiau čia turime paradoksą: viena, ši kova labai įtempta dėl filosofų ribotų darbo vietų Lietuvoje⁷, kita, priešininkai per mažai žino vienas apie kitą, tarsi kovotų su marsiečiais. Kiekvienam Lietuvos

⁶ A. Šliogerio vertimo trūkumai, palyginti su šio vertimo įtaiga, tėra smulkmenos.

⁷ Atrodo, vienintelis būdas padidinti darbo vietas filosofams – pagausinti filosofijos programų skaičių Lietuvos universitetuose. Nuo 2011 m. turime rekordinį skaičių – 5. Nors šis ekstensyvus augimas ir didina filosofijos idėjų „vartotojų“ skaičių, jis dar labiau paaštrina filosofijos bakalauro ar magistro bedarbystės problemą. Deja, šis filosofų gausinimas nepadedą ieškant kelių filosofinėms idėjoms visuomenėje: rengiami „grynieji“ filosofai, nepaisant tarpdalykinių tendencijų, ateinančių iš Vakarų. Vis dėlto tai atliepia pluralistines Lietuvos visuomenės nuostatas ir užtikrina didesnę pasirinkimo erdvę.

filosofui kur kas artimesni užsienio mąstytojai, t. y. išverstinų knygų užsienio kalbomis autoriai nei kolegos, rašantys lietuviškai. Prie šios temos grįšiu kitame poskyryje.

Vienas iš autoriaus iškilumo kriterijų – jo savitas stilius, neatsiejamas nuo filosofinio regiono tradicijos ir kalbinės aplinkos. Autorius savo rašikliu (*stilus*) rašo ant susigulėjusio jo aplinkoje kalbos ir mąstymo lapo: jo užrašytas žodis išsiskiria, t. y. tampa interpretuotinu ir verstinu, tik tuomet, kai jis pakankamai skiriasi nuo savo fono, kuriame iškyla. Atrodo, autoriaus iškilumo sąlyga – jo aplinkos monotonija, aplinkybės, kai „niekas nevyksta“, kitaip autoriaus raštas liks nepastebėtas, kad ir kaip jis darbuotųsi savo rašikliu. Tačiau yra kaip tik atvirkščiai: autorius iškyla ant filosofinės mokyklos bangos, kuri dažniausiai siejama su regionu ar tauta, pavyzdžiui, vokiečių klasikinės idealizmas, škotų etika, lenkų (Varšuvos – Lvovo) logika ir pan. Kartais ši sąsaja su regionu įgauna milžinišką ar net groteskišką pavidalą: kontinentinė filosofija, anglosaksiškoji mąstymo tradicija. Kitaip tariant, autorių, kaip ryškiausią savo intelektualinės aplinkos atstovą, iškelia jo mokykla, kuriai jis nebūtinai davęs pradžią (E. Husserlis, iškeltas fenomenologų bangos, buvo F. Brentano sekėjas). Tuo tarpu vienišiai dažniausiai užmirštami, t. y. jų įrašas tampa nebeatpažįstamas⁸. Filosofo stiliaus faktūra – jo sąvokiniai naujadarai, kurie paleidžiami į apyvartą būtent jo filosofijos mokykloje. Taigi kol Lietuvoje nėra filosofijos mokyklų⁹, tol nėra ir negali būti iškilų filosofų.

Sąvokinių naujadarų, turinančių lietuviškąją filosofijos terminiją, šaltiniai yra du: vertimai ir originalios filosofinės koncepcijos. Nors atrodo, kad šie šaltiniai – skirtingi ar net priešingi, jie susisiečia: verčiant pasitelkiami savi¹⁰ ištekliai, be to, žymų veikalą paprastai verčia daugiau ar mažiau savarankiškas filosofas, „prastumiantis“ naujas sąvokas kaip vertinius ir atvirkščiai. Taigi vertimai (vertiniai – menkesniu mastu) dvejopai plėtoja lietuviškąją terminiją: jie „pridengia“ naujų sąvokų įtraukimą ir išjudina mąstymą ten, kur „niekas nevyksta“. Nors sąvokos gimsta tam tikroje mąstymo aplinkoje, kaip vertiniai – tam tikro vertimo fone, keliaudamos iš vienos koncepcijos (mokyklos) į kitą ir gyvendamos savo gyvenimą jos apauga vis kitais prasminiais atspalviais ar net semantiškai apvirsta. Tačiau sąvokų gyvastingumo sąlyga – jų perduodamumas, tegu ir naujais komunikacijos kanalais. Kaip minėta, jų perdavimą tegali užtikrinti filosofijos mokykla, sietina ne su pastatu, veikiau – su organizmu, kuris, maitinamas tam tikrų sąvokų, išgyvena pakilimo ir nuopuolio laikotarpius. Augdamas organizmas visada išauga nusistovėjusias sąvokų prasmes: šis gyvastingumas gali būti vienas iš kriterijų apibrėžiant filosofijos mokyklą šalia jos iškilų autoritetų¹¹.

Ne tik kiekviena sąvoka, bet ir kiekvienas žodis suputoja „prausiamas“ iškilaus autoriaus idėjų šarmu. Taigi galima kalbėti ne tik apie naujadarus, bet ir apie senas sąvokas, naujai nušvintančias autoriaus mąstymo aplinkoje. Šį nušvitimą ar atodangą užtikrina ne autoriaus

⁸ Nors tai – ne filosofinės srities pavyzdys, paminėtinas M. K. Čiurlionis, kuris Vakaruose beveik nežinomas. Čiurlionis turi menką progą tik būdamas prišlietas prie rusų abstrakcionistų (suprantama, nė iš tolo neprilygstantis V. Kandinskiui) ar Šiaurės simbolistų (suprantama, toli gražu ne E. Muncho kalibro), kurie į meno istoriją deleguoti būriais.

⁹ Anot A. Gedučio (2010).

¹⁰ Savi siaurėja ir plačiąja prasmėmis: mąstytojo-vertėjo conceptualūs tęsiniai ir tai, kas turima gimtojoje kalbos bei mąstymo aplinkoje, į kurią perkeliamos verstinės idėjos.

¹¹ Kokį turėsime atsakymą (teigiamą ar neigiamą) klausdami, ar Lietuvoje yra filosofijos mokyklos, priklausys nuo to, kaip ją apibrėšime. Skirtingai nei A. Gedutis, kategoriškai neneigčiau jų vien todėl, kad plėtojamas sąvokynas liktų „be namų“: benamėms sąvokoms grėstų staigus išnykimas, kurio nepatvirtina joks kiekybinis rodiklis. Priešingai, filosofijos tekstų apimtis Lietuvoje padvigubėja kas 7–8 metai. Galbūt įmanomas ir benamių armijos gausėjimas, ypač globalios kultūros sąlygomis, kai nebelieka regiono (tautos) namų.

archeologinė geba, priešingai, jo naujybiškumas, t. y. nauji komunikacijos su savo mokyklos nariais – pirmtakais ir sekėjais – kanalai, kuriais plukdomos sąvokos įgauna naujus pavidalus. Tokių susisiekiimo su bendramoksliais kanalų vaidmenį iš dalies atlieka ir pačios sąvokos, kurių vartojimas ar perdavimas, t. y. parankumas, leidžia mąstytoją priskirti vienai ar kitai mokyklai, tarkime, fenomenologų. Tačiau sąvokos iškyla naujai būtent iškilus mąstytojo ran-kose, jos siekia toliau nei jo bendramokslų, kartais taip toli, kad šie nebespėja pavymui. Tuomet kuriasi nauja filosofijos mokykla su nauju sąvokynu, naujais bendramoksliais ir naujais idėjų kanalais.

Filosofijos tekstų ypatybė ta, kad ne tik plėtojamos idėjos, ne tik plėtojamas tam tikras sąvokynas, bet ir daromas poveikis visai kultūrai. Šis poveikis dvejopas: skleidžiant idėjas kaip tam tikrą pasaulio matymą ar jo turėjimą ir plečiant kalbos apimtį. Be to, tai dar vienas iš kriterijų apibrėžiant filosofijos mokyklą. Čia svarbu apibrėžti, kas yra ta „visa kultūra“ – globali, beviētė, tautinė „namų“ ar istorinio regiono kultūra. Tai – ne tiek alternatyvos, kiek sąveikau-jantys topasai, patvirtinantys visybės margumą ar net negalimumą, nebent kalbėtume apie vaizdijamą visumą, kurios ribas kiekviena kultūrinė bendrija išsrovokina iš naujo. Tačiau tai neturi nieko bendra su beviečiu ir belaikiu matymu: vaizdijimas nulemtas būtent šios idėji-nės aplinkos ir šios mokyklinės bendrijos – tautinės ar politinės – siekių. *Kaip tik todėl, kad neįmanomas toks dalykas kaip visuotinė (beviētė ir belaiķė) bendrija, ji ugdo visumos – pasau-lio – matymą.*

LIETUVIŲ AUTORIŲ CITAVIMAS IR NUORODOS

Būtinai, nors nepakankamas filosofijos mokyklos rodiklis – apeliavimas į tam tikrus auto-rius juos cituojant. Šis „prieaišumas“ būdingas netgi juos kritikuojuant: didžiausia bausmė autoriui – jo užmarštis. Tačiau ir užmarštis galima tik iškilų autorių atžvilgiu. Kita vertus, iškilumas sietinas ne tik su pilka, t. y. išmargintina, mąstymo aplinka, bet ir su tam tikra mąs-tymo linkme, kurios vedlys – iškilus autorius. Šią mąstymo linkmę ir apibūdina filosofijos mokykla, suburianti bendraminčius kryptingam filosofavimui. Kalbant apie Lietuvos esamas ar menamas filosofijos mokyklas ir jų iškilus atstovus, pirmiausia kyla klausimas: kas yra Lietuvos autorius? Ar „Lietuvos autorius“ ir „lietuvų (kilmės) autorius“ – tapačios sąvokos? Antai M. K. Sarbievijus, V. Sezemanas, L. Karsavinas, A. Maceina, E. Levinas, A. Mickūnas, A. Lingis – Lietuvos ar lietuvų autoriai? Kuo vadovaudamiesi apibrėžiamo Lietuvos ar lietu-vių autorių: filosofavimo kalba, kilme, pilietybe, poveikiu Lietuvos filosofijos raidai, sąvokyno kūrimu, iškilumu Lietuvos mastu?

Nors M. K. Sarbievijus buvo kilęs iš Lenkijos, didžiąją gyvenimo dalį jis praleido Lie-tuvoje, turėjo LDK indigenatą, o rašė (tiek filosofijos tekstus, tiek poeziją) lotyniškai. Ru-sijos imperijoje (Suomijoje) švedo ir vokietės šeimoje gimęs V. Sezemanas turėjo Lietuvos pilietybę, rašė tiek rusiškai, tiek vokiškai, tiek lietuviškai, padarė įtaką lietuviškos terminijos formavimuisi. Iš Rusijos kilęs L. Karsavinas turėjo Lietuvos pilietybę, rašė tiek rusiškai, tiek lietuviškai, išugdė ne vieną Lietuvos filosofą. Lietuvoje gimęs A. Maceina didžiąją kūrybingo gyvenimo dalį praleido Vokietijoje, rašė tiek lietuviškai, tiek vokiškai, svariai prisidėjo prie lietuviškų filosofijos sąvokų formavimosi. E. Levinas gimė Lietuvoje, žydų šeimoje, jo gimtoji kalba – rusų, rašė prancūziškai, nors mokėjo ir lietuviškai, laikomas ne tik Lietuvos filosofijos, bet ir apskritai Lietuvos ambasadoriumi Vakaruose. Nei A. Mickūnas, nei A. Lingis neturi Lietuvos pilietybės, nors jie gimę lietuvių šeimose, gyvena JAV ir rašo angliškai. A. Mickūnas – dažnas svečias Lietuvoje, taigi filosofuojantis ir lietuviškai, tuo tarpu A. Lingis, puikiai kalbantis prancūziškai ir verčiantis knygas iš prancūzų į anglų kalbą, lietuviškai nesupranta.

Kyla klausimas, kiek šie mąstytojai yra Lietuvos ar bent jau lietuvių? Nors M. K. Sarbievijus, L. Karsavinas, V. Sezemanas – Lietuvos, jie tik su didelėmis išlygomis laikytini lietuvių. Tiesa, M. K. Sarbievijus rašė „tikrąją“ (taip skelbė XVI–XVII a. lietuviybės ideologai) lietuvių, t. y. lotynų¹², o L. Karsavinas ir V. Sezemanas – „vulgariąją“ lietuvių kalba. Pastarieji du mąstytojai svariai prisidėjo prie lietuviškų sąvokų formavimosi. Nors E. Levinas, A. Maceina ir A. Mickūnas yra kilę iš Lietuvos ir mokėjo lietuviškai, didžiąją dalį savo brandaus gyvenimo jie praleido Vakaruose, kur buvo veikiami kitos mąstymo ir kalbinės aplinkos. Labiausiai nutolęs nuo lietuviškosios aplinkos – A. Lingis, gimęs JAV lietuvių šeimoje. Čia krenta į akis stebėtinas dalykas: *kalbėdami apie žymiausius Lietuvos (lietuvių) mąstytojus, turime omenyje būtent šių „problemiškos tapatybės“ filosofų sąrašą*. Nors jį galima papildyti vienu kitu „grynuoju“ Lietuvos lietuvių mąstytoju, tai nekeičia išryškėjusios tendencijos.

Šie problemiški atvejai rodo, kad būti Lietuvos ir lietuvių filosofu – ne tas pats. Toks nesutapimas liudija dvigubą kultūrinę priklausomybę, suponuojančią trauką skirtingoms mąstymo erdvėms, kurias lemia tiek skirtinga kalbinė, tiek mokyklinė aplinka. Mano tezė: *autoriaus iškilumą lemia jo priklausymas skirtingoms mąstymo ir kalbos aplinkoms*. Kitaip tariant, jis yra tiek iškilus, kiek atlieka dvigubo agento vaidmenį: yra tiek išeinantis, tiek ateinantis. Drauge jis – išlydintis tam tikrą mąstymo tradiciją, kurios pilkame fone ryškiai rašo savo stiliumi, ir sutinkantis naujybę, apie kurią jis dar nenutuokia ir kurią sukuria apie jį besiburiantieji. Ši kryžkelė ir yra bet kokios filosofinės mokyklos pradžia. Jei taip, filosofijos mokyklų Lietuvoje nėra kaip tik todėl, kad čia pernelyg lietuviška aplinka, neugdanti iškilų mąstytojų. Tuo neteigiu, kad iškilus mąstytojus gimdo globali kultūra. Priešingai, jų vieta – tam tikrame mąstymo regione, kurio ribas jie perkelia. Tačiau mąstymo regionas – visada tektoninių lūžių vieta, kurią išjudina tiek jos tarpinė padėtis, tiek mąstytojo iškilumas.

Grįžkime prie klausimo, ar būtina cituoti Lietuvos (lietuvių) autorius. Nors jaunesni filosofai orientuojami į Lietuvos mąstymo kontekstą, vos apsigynę disertacijas jie dažniausiai „išauga“ šias varžančias „kelnytes“ apeliuodami į pasaulines figūras be jokių tarpininkų Lietuvoje. Mano tezė: *Lietuvos (lietuvių) filosofinio konteksto ignoravimas išreiškia nevisavertiškumo kompleksą, t. y. gėdą ir kaltę dėl gimtosios aplinkos, kurioje „niekas nevyksta“, kitaip tariant, nėra iškilus mąstymo, kurį užtikrina savarankiškos filosofijos mokyklos*. Tai – dvasinė emigracija į kitus kontekstus. Paradoksas, kad ši emigracija giliame Lietuvos užkampyje įkalina emigrantus, kurie pasmerkti aptarnauti iškilus Vakarų mąstytojus. Skirtingai nei minėti dvigubi kultūrų agentai, šie emigrantai atsiduria „niekur“: savąjį mąstymo regioną jie ignoruoja, o į kitą neįsiterpia būtent dėl savo „išplauto“ tapatumo. Ir atvirkščiai, nuorodos į Lietuvos (lietuvių) autorius – savo kalbinės minties aplinkos apsibrėžimas siekiant iškilus tapatumo. Taigi Lietuvos (lietuvių) autorių citavimui reikia tam tikros drąsos, kuri paprastai būdinga iškiliam filosofijos tekstų rašytojui, buriančiam tam tikro mąstymo regiono filosofijos mokyklą.

IŠVADOS

Klausimas apie filosofijos tekstų lituanistinius aspektus nukreipia link kalbos ir mąstymo regiono, kurio aplinkoje atsiranda tam tikras filosofų bendrijos minties kryptingumas, būdingas filosofijos mokyklai. Viena, ant filosofijos mokyklos bangos iškyla autoriai, kuriuos

¹² Čia galime prisiminti ir M. K. Sarbievijaus amžininkus – Ž. Liaukšminą bei M. Smigleckį, kurie taip pat rašė lotyniškai. Šie trys iškilūs Vilniaus universiteto mąstytojai, plėtoję estetiką bei poetiką, logiką ir retoriką, leidžia kalbėti apie tam tikrą mąstymo bangą, t. y. Lietuvos filosofijos mokyklos užuomazgą.

ir vadiname iškiliais. Kita, filosofijos mokyklos buriasi apie iškilius mąstytojus. Pastarieji dažniausiai užima tarpinę padėtį tiek idėjų aplinkos, tiek mąstymo kalbos atžvilgiu. Išaugę iš tam tikro regiono, jie rodo kitą mąstymo ir kalbos horizontą.

Gauta 2012 01 23
Priimta 2012 02 27

Literatūra

1. Gedutis, A. 2010. „Filosofija Lietuvoje po 1989: ką apie tai byloja lietuviški akademiniai žurnalai?“, *Problemos* 78: 7–21.
2. Heideggeris, M. 1992. „Būtis ir laikas (ištraukos)“, iš M. Heideggeris, *Rinktiniai raštai*, vert. A. Šliogeris. Vilnius: Mintis, 63–97.
3. Heidegger, M. 2006. *Sein und Zeit*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
4. Heidegger, M. 1997. *Unterwegs zur Sprache*. Stuttgart: Verlag Günter Neske.
5. Heidegger, M.; Gadamer, H. G. 2003. *Meno kūrinio ištaka*. Vert. T. Sodeika, J. Jonutytė. Vilnius: Aidai.
6. Kačerauskas, T. 2011. „Ar vertimas – kūrybos industrijų veikla? M. Heideggerio vertimo atvejis“, *Santalka: filosofija, komunikacija* 19(2): 98–107.
7. Sverdiolas, A. 2003. *Aiškinimo ratas. Hermeneutinės filosofijos studijos 2*. Vilnius: Strofa.

TOMAS KAČERAUSKAS

Philosophical texts from the point of view of the Lithuanian language

Summary

The article deals with the aspects of the Lithuanian language in philosophical texts. According to the author, the language and thought are inseparable. Every thinker is also a translator who introduces the translated concepts. According to the author, the translated concepts can be reasoned only in the context of translation. In the conflict of the translated concepts, the winners are the concepts suggested by the most prominent translators instead of the most exact concepts. According to the author, the exact philosophical translation is not only impossible because of different seeing of different nations but also harmful, distancing from the original by violating the hermeneutical harmony of the native language. The article deals with the question of philosophical schools. The author stresses that such a school is possible only having outstanding authors who take an intermediary position between different thinkings, seeings and speakings. The ignorance of the Lithuanian context expresses not as much the lack of the philosophical school as an inferiority complex because of the native environment where there is “not a stir”.

Key words: language and thought, translations and translated concepts, prominent author, philosophical school